

DE KERSTBOOM IN NEDERLAND

(Centraal Weekblad 13 december 2002)

Nederland maakt zich op voor het kerstfeest. En gelovig of niet, de kerstboom moet er komen. Nu is de kerstboom geen inheems verschijnsel. Pas vanaf 1836 vinden we daarvan de eerste, voorzichtige sporen in onze samenleving, en het zou nog lang duren voordat hij zo'n beetje alle winkels en huiskamers had veroverd. In deze bijdrage vertel ik iets over het begin van de zegetocht van de kerstboom. Daarbij gaat het me zowel om de verspreiding ervan, als om de discussies daarover.

De oudste berichten

Voor het eerst is er in 1836 sprake van een kerstboom in Nederland is sprake in 1836, toen ds. O.G. Heldring (1807-1873) een 'Duitse kerst' vierde met de adellijke familie Van Lijnden in Hemmen, waar hij predikant was. Een viering geheel zoals hij die bij zijn Duitse familie had leren kennen. Deze viering vond plaats op de avond voor kerstmis, de kerstboom was verlicht, was versierd met appels, noten, peren en andere versnaperingen, en voor ieder van de huisgenoten lag er onder de boom een geschenk. Die boom bevond zich in een andere kamer waar men pas naar binnen mocht op het moment dat het feest begon. Het was een religieus gekleurd ritueel, bestemd voor huiselijk gebruik.

Heldring was zich dat laatste goed bewust, en vergeleek het met de St Nicolaasviering. Beide zijn een kinderfeest, maar het kerstfeest is wellicht 'edeler in zijn bedoeling'. Hij was dan ook van mening dat het niet alleen een huiselijk feest mag zijn, maar zelfs een 'christenfeest', waar de kinderen op effectieve wijze kennis zouden kunnen maken met de godsdienst, en in 'kinderlijke eenvoudigheid reeds vroeg leren denken aan de groote weldaden, die zij door de geboorte van den vorst des levens ontvingen'.

Van huisgezin naar zondagsschool

Rond 1840 was er sprake van een grote waardering was voor de huiselijke gezelligheid. Allerlei volksoepvoeders zagen daarin een uitstekend middel om de gezinsbanden te versterken en de verloedering tegen te gaan. Ze plaatsten de huiselijke feesten tegenover het vermaak buitenshuis, als kermissen, begrafenismalen en zelfs kraamvisites. Ook Heldring was ervan overtuigd dat er geluk heerst in het huisgezin, 'waar de huisvader, afkeerig van uithuizigheid, elke gelegenheid aangrijpt, om, met vrouw en kinderen, een schuldeloos vermaak te

genieten'.

Heldring was nauw betrokken bij allerlei vormen van liefdadigheid, of, zoals deze christelijke kring werden genoemd, vormen van inwendige zending, zeg maar: binnenlandse zending. Daarmee worden allerlei particuliere initiatieven bedoeld, die beoogden op te komen voor de arme, de zwakke en de onbekeerde. De overheid zag hiervoor zichzelf geen grote taak weggelegd, de kerk liet dit soort werken der barmhartigheid in die tijd nog gaarne over aan de gemeenteleden. Velen hebben zich hiervoor ingezet, mede onder invloed van het Réveil, een religieuze opwekking die Nederland in het midden van de negentiende eeuw beroerde. Tot dit werk wordt ook het zondagsschool werk gerekend, dat zich onder meer richtte op de grote kinderscharen in de grote steden, die van het evangelie waren vervreemd.

Heldring had al vroeg op de grote religieus-pedagogische waarde van het kerstfeest met boom en cadeautjes gewezen, en blijkbaar konden velen in zijn kringen zich daarin vinden. Vanaf het midden van de 19e eeuw vinden we de eerste vermeldingen over particuliere 'kinderkerstfeesten', georganiseerd door welgestelde dames. In diezelfde tijd of kort daarna verscheen de kerstboom ook op de zondagsscholen. Over een zo'n viering lezen we dat de kinderen een boekgeschenk en een versnapering kregen, 'terwijl aan een zestigtal behoeftige kinderen andere geschenken werden ter hand gesteld, door meer vermogenden bijeengebracht'.

De zondagsscholen zijn voor de verspreiding en popularisering van het kerstfeest met kerstboom zeer belangrijk geweest. De eerste zondagsschool werd in 1837 opgericht, in 1880 waren er in heel Nederland zo'n 1000 zondagsscholen. De 100.000 leerlingen waren voor het merendeel afkomstig uit de 'lagere standen'. Tijdens de kerstvieringen werd alle nadruk gelegd op Jezus als de grote kindervriend, het kerstfeest was voor de zondagsscholen dan ook het belangrijkste christelijke feest. Een feest, bij uitstek geschikt om de kinderen en jongelieden tot de Heiland te leiden.

Commercialisering

Bijna tegelijkertijd speelde zich ook nog een ander proces afgespeeld, de commercialisering van het kerstfeest. Toen de kerstboom rond 1850 nog bijna geheel onbekend was, bedacht een Amsterdamse banketbakker dat het wellicht een goede trekpleister zou zijn als hij zijn winkel een verlichte kerstboom zou plaatsen. Het werkte: de toeloop was enorm. Een jaar later al kopieerde zijn concurrent deze strategie, en zo begon een proces dat zich voortzet tot op de huidige dag: de kerstboom wordt een instrument om klanten te trekken. Overigens was zo'n advertentie-campagne in het midden van de 19e eeuw in Duitsland eigenlijk onmogelijk.

Daarvoor was het gebruik van de kerstboom en de cadeaus al te zeer ingekaderd in het religieuze. Men gaf er dus in Nederland wel een eigen invulling aan.

Kritiek

De eerste kritische geluiden over het kerstboomfeest met zijn geschenkegeveerij, dateren van 1880. De critici vreesden dat de geschenken de eigenlijke kern van het kerstfeest zouden gaan overwoekeren. Er zijn zelfs zondagsscholen bekend die de kinderkerstviering om die reden hebben afgeschaft. Kritiek kwam ook van de liefhebbers van Sinterklaas. Zij vreesden dat die oer-hollandse feest geheel zou verdwijnen als de kerstboom nog meer ingang zou vinden. Wellicht bevonden zich hieronder katholieke burgers, die opkwamen voor hun eigen erfgoed. Maar het is ook mogelijk dat hier nationalistische sentimenten een rol speelde. Niet iedereen was in die tijd van Duitsland geporteerd, en dat zou er de jaren na 1880 niet beter op worden.

Conclusie

Als ik mijn bron goed interpreteer, heeft de religieuze inkleuring van boom en cadeau lange tijd de overhand gehad. De beweging van iemand als Heldring, en zijn creativiteit om het evangelie concreet gestalte te geven, vielen bij velen in goede aarde. Onder de winkeliers heeft de opmars van de kerstboom wat langer geduurd. Maar toen die eenmaal op gang kwam, was hij ook niet meer te stuiten. En dat, terwijl de zondagsscholen hun deuren moesten sluiten.

Het kan verkeren, zei Bredero

Bron: 'De opkomst van kerstboom en kerstviering in Nederland (ca 1835-1880)' in:

Volkskundig Bulletin, december 1882